

UDK 27-42
2Demmer, K.
<https://doi.org/10.53745/bs.95.3.6>
Primljeno: 27. 7. 2025.
Prihvaćeno: 1. 9. 2025.
Prethodno priopćenje

Izabrani elementi povijesne rasprave o naravnom moralnom zakonu prema Klausu Demmeru

Selected Elements of the Historical Debate on Natural Moral Law as Argued by Klaus Demmer

Tadija Milikić

Sažetak

U ovom radu autor upućuje na izabrane odlučujuće trenutke unutar povijesne rasprave o naravnom moralnom zakonu prema Klausu Demmeru, kao jednom od najistaknutijih kontinentalnih moralnih teologa koncem dvadesetoga i početkom dvadeset i prvoga stoljeća. Rad se osobito oslanja na šesto poglavlje njegova najprevođenijega djela *Shaping the Moral Life: An Approach to Moral Theology*, pod naslovom *Moral natural law as a basis of universal communication*. U prvom dijelu rada autor kratko izlaže nauk sv. Ambrozija i sv. Augustina o naravnom moralnom zakonu, koji se nastavlja dalje razvijati na vjeran i kreativan način unutar nauka sv. Tome Akvinskoga. U drugom dijelu rada pozornost je usmjerena na središnje odrednice novovjekovnoga razdoblja, koje bitno utječu na novovjekovni pojam naravnoga moralnoga zakona i njegov daljnji razvoj. I konačno, u trećem dijelu rada autor upućuje na dva središnja izazova suvremene rasprave o naravnom moralnom zakonu: 1) izazov razumijevanja i tumačenja odnosa između tjelesne i duhovne dimenzije ljudske osobe i 2) izazov povijesne mijene unutar argumentacije naravnoga moralnoga zakona.

Ključne riječi: moralna teologija, Klaus Demmer, naravni moralni zakon, naravne moralne sklonosti, moralni razum, moralna autonomija

Abstract

In the paper, the author points to selected decisive moments within the historical debate on the natural moral law, as maintained by Klaus Demmer, one of the most prominent continental moral theologians of the late twentieth and early twenty-first centuries. The paper particularly relies on the sixth chapter of his most extensively translated book, *Shaping the Moral Life: An Approach to Moral Theology*, entitled *Moral*

natural law as a basis of universal communication. In the first part, the author briefly outlines the teachings of St. Ambrose and St. Augustine on natural moral law, which continue to develop faithfully and creatively within the teaching of St. Thomas Aquinas. In the second part, the attention is directed to the central determinants of the modern period, which significantly impact the modern concept of natural moral law and its further development. Finally, in the third part of the paper, the author identifies two central challenges in the contemporary discussion of natural moral law: (1) The challenge of understanding and interpreting the relationship between the physical and spiritual dimension of the human person and (2) the challenge of historical change within the argumentation of natural moral law.

Key words: moral theology, Klaus Demmer, natural moral law, natural moral inclinations, moral reason, moral autonomy

Uvod

Dobro je istaknuti da se je još u svojem doktorskom radu pod naslovom *Jus Caritatis* iz 1961. godine Klaus Demmer (1931. – 2014.) bavio naravnim moralnim zakonom pod vidom njegova kristološkoga utemeljenja kod sv. Augustina (Demmer 2000, XI; Dell’Oro 2012, 465–466). Osim toga crkvenoga oca, Demmer je dobro poznao sveukupnu patrističku, skolastičku, novovjekovnu i suvremenu moralno-teološku misao, koje je i sam bio autor kroz nešto više od pola stoljeća (1961. – 2014.). Jedan od njegovih učenika Thomas Kopfensteiner, kasnije istaknuti američki moralni teolog na Sveučilištu Fordham, za njega tvrdi da je uz moralno-teološku tradiciju također jako dobro poznao i suvremena kretanja na području filozofije, tako da je u svojim brojnim radovima s lakoćom uspostavljao dijalog između neoskolastike i suvremenih struja kao što su transcendentna filozofija, hermeneutičke znanosti i filozofija znanosti. U tom svojem radu Demmer je uvijek bio originalan i kreativan u stvaranju onoga misaonoga konteksta koji je nužan da bi se aktualna rasprava mogla novo promisliti i unaprijediti (Kopfensteiner 2000, XI).

Jedno od njegovih najprevođenijih moralno-teoloških radova upravo je djelo unutar kojega ovaj rad ima svoj središnji oslonac. To je djelo Demmer objavio u svojoj najzrelijoj dobi kao moralni teolog 1993. godine. Tada je iza sebe imao veoma bogatu, plodnu i trideset dvije godine dugu profesionalnu karijeru. U tom djelu Demmer je predstavio moralnu teologiju kroz dvanaest tema, koje je on temeljem svojega bogatoga moralno-teološkoga iskustva smatrao najvažnijima za one koji se žele baviti upravo tom teološkom disciplinom. Jedna od njih svakako je i tema naravnoga moralnoga zakona. On ju je naslovio *Naravni moralni zakon kao temelj univerzalne komunikacije*. Tim naslovom

Demmer usmjeruje pozornost na naravni moralni zakon kao na univerzalnu činjenicu cijeloga ljudskoga roda. Upravo u njemu pronalazi svoje utemeljenje sposobnost koja je zajednička svim ljudima: moralna prosudba.

Svijest o jedinstvenoj moralnoj prosudbi svih ljudi, kao i o njezinu jedinstvenom utemeljenju unutar jednoga jedinoga naravnoga moralnoga zakona, temeljni je razlog zašto se suvremeno crkveno učiteljstvo u svojem moralno-teološkom nauku obraća svim ljudima dobre volje. Tu svijest Crkva je imala od svojih najranijih početaka. Upravo stoga ona s lakoćom preuzima nauk o naravnom moralnom zakonu i nastavlja ga razvijati na originalan, kreativan i sustavan način. U tom svojem moralno-teološkom djelovanju ona se oslanja osobito na grčku i stoičku misao. Uz svijest o jedinstvenoj moralnoj prosudbi cijeloga ljudskoga roda, dodatni razlog za preuzimanje i razvoj nauka o naravnom moralnom zakonu unutar kršćanskoga moralno-teološkoga nauka Demmer pronalazi također u činjenici, koje je Crkva bila svjesna od svojega početka, da unutar objavljenoga moralnoga nauka nije moguće pronaći odgovor na sva ona pitanja koja nisu postavljena primjerice unutar Svetoga pisma, a danas su itekako aktualna (Demmer 2000, 27-28, 36).

Dakle, zbog sadržajne nedostatnosti unutar objavljenih izvora, nauk o naravnom moralnom zakonu ima svoju budućnost i unutar kršćanske moralno-teološke tradicije (International theological commission 2009, br. 26). Tu budućnost osnažuje svijest da više od dvije tisuće godina, unatoč svim svojim mijenama, nauk o naravnom moralnom zakonu i dalje pokazuje ne samo svoju žilavost i otpornost nego isto tako svoju sposobnost da se dodatno razvije i da bude još usklađeniji s novim spoznajama, perspektivama i idejama. O tom nauku Demmer rado govori kao o otvorenom i dinamičnom sustavu koji se neprestano usklađuje s novom epistemološkom i znanstvenom informacijom unutar uvijek drukčije suvremene kulturne sredine (Demmer 2000, 1-3, 36). U nastavku rada donosimo izabrane odlučujuće trenutke unutar povijesti razvoja nauka o naravnom moralnom zakonu.

1. Stari i srednji vijek

1.1. *Patristika*

Elementi bitni za razumijevanje i tumačenje naravnoga moralnoga zakona unutar patrističke moralno-teološke tradicije povezani su sa svetim Ambrozijem i svetim Augustinom. Iako su bili suvremenici i dobro su se poznavali, te su jedan na drugoga na višestruk način utjecali, i u tom su smislu bili veoma

bliski, ipak pod vidom razumijevanja i tumačenja nauka o naravnom moralnom zakonu njih se dvojica bitno razlikuju. Ta razlika proizlazi iz činjenice da se u svojem zauzetom proučavanju te veoma osobnom i kreativnom istraživanju nauka o naravnom moralnom zakonu nisu oslanjali na istoga autora i istu misaonu tradiciju. Naime, sveti Ambrozije imao je uporište prije svega u stoičkoj misaonoj tradiciji, a sveti Augustin po tom istom pitanju daleko je više bio pod utjecajem neoplatonizma (Demmer 2000, 36-37).

Ključne elemente stoičkoga nauka o naravnom moralnom zakonu sveti Ambrozije preuzima od Cicerona. U središtu te misaone tradicije nalazi se ideja poretka. Ona će unutar zapadne misaone tradicije ostati dominantna misao, sve do pojave nominalističkih ideja. Snaga te stoičke misli i njezina silnoga utjecaja na sveukupna misaona i društvena kretanja može se iščitati iz činjenice da je bila i ostala dominantna ideja kroz petnaestak stoljeća. Cijeli svemir (*cosmos*) razumijevao se je kao jedna jedinstvena uređena cjelina. Sve što postoji u toj cjelini u njoj ima svoje vlastito mjesto, i prema tomu mjestu teži po samoj svojoj naravi.¹ U toj naravnoj težnji svega stvorenoga sveti Ambrozije prepoznaje mudrost i poredak Boga Stvoritelja. Na toj mudrosti i posebnom izrazu Božje volje sudjeluje i čovjek kada se usklađuje s poretkom koji je zadao Bog Stvoritelj (Demmer 2000, 37; Aurelije Ambrozije, *De officiis ministrorum*, 1, 19, 82).

Taj pojam naravnoga moralnoga zakona Demmer naziva kozmocentričnim (Demmer 2000, 37). Međutim, dobro je istaknuti da Ambrozijev kozmocentrični pojam naravnoga zakona nije identičan Ciceronovu, odnosno stoičkomu kozmocentričnomu pojmu istoga zakona. Primjerice, *logos*, koji se nalazi u naravi i koji usmjeruje svako biće prema njegovoj savršenosti, prema crkvenim ocima nije samo imanentan, kao kod stoika, nego je i transcendentan (International theological commission 2009, br. 63). Nadalje, iako crkveni oci u najširem smislu riječi prihvaćaju stoičku ideju da moralna obveza proizlazi iz naravi i razuma, ipak oni smatraju da se »sklad naravi i razuma više ne oslanja i ne utemeljuje na imanentističkom razumijevanju panteističkoga svemira, nego na zajedničkom prizivu na Stvoriteljevu transcendentnu mudrost« (International theological commission 2009, br. 26). Stoga je dobro još jednom istaknuti da sveti Ambrozije, kao i ostali crkveni oci, ne prihvaćaju stoički nauk na pasivan, automatiziran i nekritički način, nego ga mijenjaju i dalje razvijaju u skladu s razumom koji je vjerom prosvjetljen.

¹ »Narav se mora slijediti kao što se slijedi vodič, razum ju promatra i s njom se savjetuje. Dakle, posve je isto živjeti sretno i živjeti u skladu s naravi« (International theological commission 2009, br. 21). Svi citati na hrvatskom jeziku koji su izvorno na drugom jeziku prijevod su autora rada.

Za razliku od svetoga Ambrozija, koji ima kozmocentričan pojam naravnoga moralnoga zakona, sveti Augustin ima antropocentričan pojam istoga zakona. Do toga zaključka Demmer dolazi zato što sveti Augustin smatra da do naravnoga moralnoga zakona, koji se razumijeva kao participacija na vječnom Božjem zakonu (International theological commission 2009, br. 63), čovjek može doći svojim unutarnjim prosvjetljenjem, koje je primjereno ljudskom osobnomu načinu postojanja (International theological commission 2009, br. 63). Prema tomu tumačenju, čovjek se susreće s istinom o naravnom moralnom zakonu u svojoj nutrini, a ne u izvanjskom vidljivom svijetu koji ga okružuje (Demmer 2000, 37). Stoga, na razini spoznaje istine o naravnom moralnom zakonu, u prvom planu nije onaj izvanjski, nego onaj unutarnji svijet koji je u ljudskoj nutrini. »Nemoj izlaziti van, vrati se samomu sebi, jer istina prebiva u ljudskoj nutrini.«²

Demmer smatra da je u pozadini Augustinova nauka o spoznaji naravnoga moralnoga zakona njegova teorija prosvjetljenja (spoznaje), koja upućuje na snažan utjecaj Platonova nauka o anamnezi, prema kojoj spoznati znači sjetiti se onoga što je duša poznavala u životu prije ovozemnoga života (Demmer 2000, 37). Međutim, dobro je istaknuti, kao i u primjeru svetoga Ambrozija, sveti Augustin ne preuzima Platonov nauk na nekritički način, te ga upravo zato usklađuje, primjerice, sa svojim naukom o Božjem stvaranju. Prema njemu, uvjet i kriterij spoznaje istine nije prisjećanje duše, nego prisutnost Boga, koji je imanentan i transcendentan u odnosu na ljudski subjekt spoznaje (Tornau 2024). Kao što je sunce vidljivo te svojom prisutnošću osvjetljuje objekte vidne spoznaje tako da ih ljudsko oko može vidjeti, na isti način transcendentni i imanentni Bog, koji je inteligibilan, svojom prisutnošću osvjetljuje ostale inteligibilne objekte ljudske spoznaje, tako da ih ljudski razum svojom vlastitom racionalnom sposobnošću može spoznavati (Aurelije Augustin 1998, 12, 15; Aurelije Augustin, *De libero arbitrio*, 2, 12, 34). S tim tumačenjem sasvim je u skladu i Augustinov nauk o unutarnjem učitelju, tj. o Kristu, koji je istina, koji je prisutan u unutarnjem čovjeku i koji upravo iz te osobne ljudske nutrine poučava čovjeka koji ulazi u dijalog s njim, primjerice o naravnom moralnom zakonu, tj. o onom zakonu koji je temelj i pravilo bilo kojega ljudskoga zakona (Aurelije Augustin, *De magistro*, 11, 38).

Taj Augustinov antropocentričan, kao i onaj Ambrozijev kozmocentričan, pojam o naravnom zakonu, koji između ostaloga predstavljaju kreativni

² »Noli foras ire, in teipsum redi; in interiore homine habitat veritas« (Aurelije Augustin, *De vera religione*, 39, 72).

razvoj stoičke i neoplatoničke misaone tradicije u kontekstu kršćanske vjerničke tradicije, daje se prepoznati u podlozi kasnijega teološkoga nauka o naravnom moralnom zakonu kod svetoga Tome Akvinskoga, koji je najistaknutiji predstavnik skolastičke misaone tradicije.

1.2. Skolastika

1.2.1. Je li Akvinčev nauk o naravnom moralnom zakonu teološki nauk?

Nakon patrističkoga razdoblja, koje je bilo pod snažnim utjecajem stoičke i neoplatoničke misaone tradicije, malo-pomalo razvija se sljedeće veoma veliko misaono razdoblje prosvjetljeno vjerom unutar kršćanske tradicije, koje će svoj vrhunac dosegnuti unutar visokoga srednjega vijeka pod nazivom visoka skolastika. Njezina teologija djelo je vjere koja se služi sigurnošću razuma i njegovom logikom u obradi obilnoga materijala iz Svetoga pisma, patrističke tradicije, najrazličitijih filozofija nekršćanskoga podrijetla kao i drugih znanosti (Pinckaers 2001, 216-218). Najvažniji predstavnik toga razdoblja je sveti Toma Akvinski. U svim svojim djelima, pa tako i onima moralnima, on se obilno koristio grčkom filozofijom. Primjerice, Aristotelov moralni nauk on je s lakoćom stavljao u funkciju evanđeorskoga moralnoga nauka, izlažući taj posljednji u skladu s najvišim metodološkim i epistemološkim standardima svojega vremena. Time je zapravo svima ukazivao, i kršćanima i nekršćanima, na onaj viši sklad koji postoji između evanđelja i kulture, odnosno između vjere i razuma. Nažalost, bilo je i onih koji su ga smatrali aristotelovcem koji je svojim naukom negativno utjecao na kasniju teološku tradiciju koja se na njega pozivala (Pinckaers 2001, 168-169, 220-221, 236-239).

Servais Pinckaers, jedan od istaknutijih suvremenih poznavatelja moralno-teološkoga nasljeđa svetoga Tome Akvinskoga, upućuje na sličan prigovor kada nagađa da bi sveti Augustin možda o moralnom dijelu Tomine teološke sume rekao isto što je rekao o Ciceronovu djelu *Hortensius*: »Moju oduševljenost njime priječila je samo jedna stvar: Krist nikada nije bio spomenut« (Pinckaers 2001, 169). Nakon te kratke svojevrzne dosjetke u svojem najvažnijem djelu *The Sources of Christian Ethics*, i to na početku poglavlja koje je u prijevodu naslovljeno *Je li moralno-teološki nauk svetoga Tome kršćanski?*, Pinckaers donosi svoj odgovor na taj isti prigovor na dvadesetak stranica. U njemu on najprije upućuje na dvije suptilne pogreške: »kratkovidnost« i »novovjekovne apriorne kategorije«, koje su imale odlučujuću ulogu u nastanku spomenutoga prigovora. Zatim, izbjegavajući te pogreške u iščitavanju i tumačenju *Teološke sume*,

Pinckaers na dvadesetak stranica svraća pozornost na veoma snažan i ničim sputan kršćanski karakter moralno-teološkoga nauka u *Teološkoj sumi* svetoga Tome Akvinskoga (Pinckaers 2001, 169-190).

S tom Pinckaersovom tvrdnjom slaže se i Demmer. On je svjestan spomenutoga prigovora, i upravo stoga najprije tvrdi da Akvinčev moralni nauk ima oslonac u teologiji crkvenih otaca, a tek zatim dodaje da je taj nauk obogaćen elementima aristotelovske misaone tradicije (Demmer 2000, 37-38; Demmer 2004, 106-110). Svoju prvu tvrdnju Demmer potkrepljuje činjenicom da je Tomin nauk o naravnom moralnom zakonu sastavni dio sveukupne izrazito teološke strukture Tomine *Teološke sume* i da je kao takav njome nužno i bitno određen.³ Nakon što se kratko, ali sasvim jasno osvrnuo na prigovor je li Tomin pojam naravnoga moralnoga zakona uistinu teološki pojam, Demmer se usredotočuje na posebnost nauka o naravnom moralnom zakonu kod sv. Tome Akvinskoga.

1.2.2. Središnja uloga moralnoga razuma i njegova ukorijenjenost u naravne moralne sklonosti

Prvo bitno obilježje Akvinčeva nauka o naravnom moralnom zakonu činjenica je da u njemu središnje mjesto zauzima moralni razum. To je onaj razum koji svoje prvo načelo ima u prvom, univerzalnom i apsolutnom načelu naravnoga moralnoga zakona. Prema tomu načelu »sve ono što je dobro treba činiti i tražiti, a sve ono što je zlo treba izbjegavati«.⁴ U skladu s tim načelom, koje se oslanja prije svega na pojam dobra (ono prema čemu sve teži),⁵ sveti Toma smatra da sve ono što treba činiti ili izbjegavati ulazi u naravni moralni zakon. Između ostaloga, to znači da u moralni zakon ulazi sve ono što moralni razum sasvim spontano i po samoj svojoj naravi shvaća kao ljudsko dobro.⁶ Oslanjajući se na taj Akvinčev nauk, Demmer s pravom tvrdi da je naravni moralni zakon zapravo poredak razuma (*ordinatio rationis*), tj. nešto što je sam razum uspostavio (*aliquid a ratione constitutum*) (Demmer 2000, 38; Demmer

³ »As the outline of the *Summa Theologiae* makes clear, the Thomistic conception is thoroughly theological« (Demmer 2000, 37-38).

⁴ »[...] quod bonum est faciendum et prosequendum, et malum vitandum« (Toma Akvinski, STh I-II, 94, 2).

⁵ »Et ideo primum principium in ratione practica est quod fundatur supra rationem boni, quae est, bonum est quod omnia appetunt« (Toma Akvinski, STh I-II, 94, 2).

⁶ »Et super hoc (primum praeceptum legis) fundantur omnia alia praecepta legis naturae, ut scilicet omnia illa facienda vel vitanda pertineant ad praecepta legis naturae, quae ratio practica naturaliter apprehendit esse bona humana« (Toma Akvinski, STh I-II, 94, 2).

2004, 110-115; Rhonheimer 2014, 272-275, 276-278). U tako shvaćenu naravnom moralnom zakonu on zamjećuje dvostruku perspektivu kod svetoga Tome: onu stvoriteljsku i onu stvorenjsku. S Božje strane naravni moralni zakon nije ništa drugo nego operativni izraz Božje uprave nad svime što je stvoreno (*gubernatio rerum*), a iz ljudske perspektive naravni moralni zakon participacija je na vječnom Božjem zakonu. I u jednoj i u drugoj perspektivi može se zamijetiti utjecaj svetoga Ambrozija i svetoga Augustina, kao i onih ideja koje su preko njih ušle u kršćanski misaoni svijet iz stoičke i neoplatoničke tradicije.

Drugo bitno obilježje Akvinčeva nauka o naravnom moralnom zakonu činjenica je da je ljudski moralni razum bitno određen temeljnim naravnim ljudskim sklonostima. Ta činjenica dolazi do izražaja također u Tominu nauku o participaciji na vječnom Božjem zakonu. Sveti Toma razlikuje tu participaciju kod bića koja jesu ili nisu obdarena razumom. Bića koja su obdarena razumom podložna su Božjoj providnosti na izvrsniji način jer participiraju na vječnom Božjem zakonu na aktivan način, tako što se oslanjajući na svoj razum sami brinu i providaju, kako za sebe tako i za druge. Ta aktivna participacija ostvaruje se tada kada se ljudska osoba svjesno i slobodno usklađuje s onim temeljnim dinamizmima koji proizlaze iz ljudske naravi i koji prethode izborima slobodne volje. To znači da temeljne naravne moralne sklonosti bitno određuju moralni razum i da on upravo u njima pronalazi kriterije za svoju moralnu prosudbu (Rhonheimer 2014, 278-279; Perković 2004, 268-271).

Oslanjajući se također na Cicerona, sveti Toma donosi vlastiti popis tih sklonosti. Prva je zajednička svim bićima, to je sklonost prema dobru postojanja. Druga je sklonost zajednička svim živim bićima, to je sklonost prema dobru prenošenja vlastita života i brige za potomstvo. Treća i četvrta sklonost vlastite su čovjeku, a to su sklonost prema dobru spoznaje istine o Bogu i sklonost prema dobru života u društvu. Svi ti dinamizmi mogu se svesti na jedan jedini naravni moralni dinamizam, koji je izražen u prvom načelu naravnoga moralnoga zakona, a to je sklonost prema istinskomu ljudskom dobru (Toma Akvinski, STh I-II, 94, 2).

Za razliku od bića koja nisu obdarena razumom, ljudska osoba sposobna je spoznati i interiorizirati svoje temeljne naravne dinamizme i iz njih proizlazće svrhe te u skladu s njima na osoban i odgovoran način uređivati i ostvarivati svoj život. U onoj mjeri u kojoj se ljudska osoba, snagom svojega razuma i svoje slobodne volje, usklađuje sa svojim temeljnim naravnim sklonostima, u toj mjeri ona zapravo priznaje vječni zakon i participira na Božjoj providnosti. Drugim riječima kazano, ljudska se osoba treba na svjestan i slobodan način usklađivati sa svojom ljudskom naravi. U onoj mjeri u kojoj to ona čini, ljudska

osoba osjeća sasvim naravnu sklonost prema onomu što treba činiti (dobro), odnosno prema onomu što treba izbjegavati (zlo). Takvu participaciju na vječnom Božjem zakonu kod bića koja su obdarena razumom sveti Toma naziva naravnim moralnim zakonom.⁷

2. Novovjekovlje

Unutar novovjekovnoga razdoblja Demmer svraća pozornost na tri elementa koji su bitno utjecali na povijesne rasprave o naravnom moralnom zakonu: 1) zahtjev za poštivanjem rezultata istraživanja empirijskih znanosti, 2) zajednička ljudska narav i 3) moralna autonomija. U svojim veoma sažetim prikazima svakoga pojedinoga misaonoga konteksta unutar kojega se pojavljuju ti elementi Demmer se ograničava tek na određena njihova obilježja koja su bitna za ispravno razumijevanje daljnjega povijesnoga razvoja nauka o naravnom moralnom zakonu.

2.1. Zahtjev za poštivanjem rezultata istraživanja empirijskih znanosti

Novovjekovlje je jedno veliko razdoblje u povijesti moralne teologije, a smješta se između skolastičkoga i suvremenoga razdoblja. Prema Demmeru, njega već najavljuju nominalističke ideje. Nadahnut njima, čovjek se u svojem promišljanju sve više udaljuje od onih općih i univerzalnih kozmičkih dimenzija stvarnosti i sve više usredotočuje na ono pojedinačno, konkretno empirijsko ljudsko iskustvo. Sve snažnijim nominalističkim utjecajem stvara se sasvim novi misaoni kontekst koji bitno utječe na moralnu teologiju i njezin moralno-teološki nauk o naravnom moralnom zakonu (Demmer 2000, 12-14, 38; Milikić 2017, 313-314). Ne ulazeći u dublju analizu toga razdoblja, Demmer navodi nekoliko njegovih bitnih obilježja, koje je dobro i ovdje spomenuti u kratkim natuknicama. S jedne strane, napušta se ideja poretka, problematizira se odnos između Boga i svijeta te se u skladu sa svim time otvara pitanje smisla ljudskoga postojanja na jedan posve nov način, zbog čega se novovjekli čovjek osjeća

⁷ »Inter cetera autem rationalis creatura excellentiori quodam modo divinae providentiae subiacet, inquantum et ipsa fit providentiae particeps, sibi ipsi et aliis providens. Unde et in ipsa participatur ratio aeterna, per quam habet naturalem inclinationem ad debitum actum et finem. Et talis participatio legis aeternae in rationali creatura lex naturalis dicitur« (Toma Akvinski, *STh I-II*, 91, 2). »On account of being endowed with reason, the human being is *sibi ipsi et aliis providens* [...], that is, the human being plays an active role in divine providence in providing for the welfare of one-self and others« (Demmer 2000, 38).

poprilično izgubljenim s obzirom na svoj vlastiti identitet. S druge pak strane, izgrađuje se kritička misao, jača metodološka svijest, sve je prisutniji zahtjev za sustavnom refleksijom, za kulturom točnoga promatranja izvanjskoga fenomena i za interdisciplinarnim dijalogom (Demmer 2000, 39).

Empirijske znanosti osvajaju sve veći prostor unutar svijeta znanosti te sve više pokazuju očitim i opravdanim svoj zahtjev da njihove činjenice metafizika ne smije ignorirati. Taj zahtjev, kao i njegov misaoni kontekst, sve su više osnaživali zdrav skepticizam u filozofiju i teologiju, odnosno dovodili u pitanje njihove sposobnosti da dohvate cjelovitu stvarnost. Cijeli taj proces imao je utjecaja i na moralnu teologiju. On se osobito očituje u suvremenom zahtjevu da se upozna, vrednuje i poštuje informacija koja je plod znanstvenoga istraživanja empirijskih znanosti (Drugi vatikanski koncil GS 1970, br. 36).⁸ Taj zahtjev prisutan je i u kontekstu razumijevanja normativne ljudske naravi. Naime, ako se na nju želi osloniti i u njoj utemeljiti moralni zahtjev, onda se unutar moralne argumentacije ne smije izgubiti osjećaj za cjelovitu stvarnost, a upravo se to stavlja u pogibelj ako se ne vodi računa o relevantnim i bitnim spoznajama empirijskih znanosti (Demmer 2000, 39; Demmer 2004, 116-119).

2.2. Zajednička ljudska narav

Otkrivanjem »novoga svijeta« otvaraju se nova pitanja i s njima povezani izazovi, vezani također za razumijevanje i tumačenje naravnoga moralnoga zakona. Sve se je više osjećala potreba za pronalaženjem zajedničkoga temelja moralne komunikacije, koji bi mogao omogućiti nadilaženje svih onih razlika koje su proizlazile primjerice iz različite religijske i kulturne pripadnosti (International theological commission 2009, br. 28; Milikić 2017, 306-307). U to vrijeme sve su aktualnije ideje o međunarodnom pravu, poretku i miru. Prema Demmeru, upravo te ideje sve više i više utječu na razumijevanje i tumačenje naravnoga moralnoga zakona, i to u smislu da ga se shvaća kao zahtjev za poštovanjem i ostvarivanjem onih prava koja svoje utemeljenje imaju unutar zajedničke ljudske naravi (Demmer 2004, 119-121).

Unutar toga povijesnoga razvoja pojavljuje se i potreba za daljnjim razvojem nauka o naravnom moralnom zakonu, temeljem njegovih vlastitih dinamika koje bi bile neovisne od bilo kojega teološkoga ili metafizičkoga

⁸ »Furthermore, it is impossible to escape the extension of a scientific approach to all areas of life without turning morality into a purely private affair« (Demmer 2000, 39).

okvira. Unutar te pojave Demmer prepoznaje velik povijesni iskorak prema racionalnomu pravu, koje dolazi kasnije s prosvjetiteljstvom, i koje daje osnovu za izgradnju pravnoga poretka koji će se sustavno suzdržavati od vjerskih uvjerenja i opredjeljenja, i to u korist racionalne prihvatljivosti argumentacije u kontekstu naravnoga prava (Demmer 2000, 39; International theological commission 2009, br. 31-32). Uz sekularizaciju naravnoga moralnoga zakona, unutar toga razdoblja pojavljuje se još jedan element koji bitno utječe na daljnji razvoj nauka o naravnom moralnom zakonu, i koji je kao takav bitan za njegovo primjereno povijesno razumijevanje i tumačenje.

Naime, u to vrijeme sve više jačaju voluntarizam i relativizam zbog njihove uske povezanosti s nominalizmom, koji je usredotočen na pojedinačnu stvarnost, kao što je primjerice pojedinačni moralni subjekt i njegova pojedinačna moralna odluka (International theological commission 2009, br. 29-30). Zbog toga se javlja potreba za metafizičkim osnaživanjem normativne ljudske naravi, kako bi se u njoj mogao pronaći univerzalan i neposredan kriterij moralnoga djelovanja. Riječ je o onoj ljudskoj naravi s pomoću koje se utemeljuje moralni zahtjev i njegova argumentacija. Tu su zadaću na sebe preuzeli osobito Gabriel Vasques (1549. ili 1551. – 1604.), uz pomoć svoje esencijalističke metafizike, i Franjo Suarez (1548. – 1617.) oslanjajući se na svoju objektivističku metafiziku. Nažalost, njih obojica su se, u svojem tumačenju naravnoga moralnoga zakona, oslanjala na neprimjerenu apstraktnu, krutu i apovijesnu metafiziku, unutar koje se izgubila ona suusmjerenost, koja je oduvijek postojala između empirijskih (fizičkih) i metafizičkih kategorija (Demmer 2000, 74-75). Primjerice, Vasquesov pojam metafizičke i apsolutne ljudske naravi, koji je imao poslužiti kao univerzalan, nepromjenljiv i neposredan kriterij moralnosti,⁹ sve je više dovodio ne samo do gubitka osjećaja za konkretan i živi moralni subjekt, nego je isto tako dodatno zapriječio pristup izvornoj metafizičkoj misli svetoga Tome Akvinskoga, koji je svojom metafizikom moralnoga subjekta itekako bio blizak idejama o ulozi i važnosti onih zahtjeva koji skreću pozornost na pojedinačni i povijesni moralni subjekt, osobito u donošenju njegove konkretne moralne odluke, tj. na nezamjenljivost suda savjesti temeljem svojega vlastitoga moralnoga razuma, odnosno naravnoga moralnoga zakona (Demmer 2000, 39-40, 67-69; Drugi vatikanski koncil GS 1970, br. 16).

⁹ Tu Vasquesovu tvrdnju o metafizičkoj i apsolutnoj ljudskoj naravi kao univerzalnom i neposrednom kriteriju moralnosti Demmer donosi na latinskom jeziku: »*natura metaphysica et absoluta hominis tamquam regula proxima et homogenea moralitatis*« (Demmer 2000, 13).

2.3. Moralna autonomija

Suvremena misao o naravnom moralnom zakonu određena je također snažnim utjecajem Kantova nauka. U njegovu je središtu ideja moralne autonomije. Nju se prije svega prepoznaje u praktičnom razumu koji se sam od sebe određuje, tj. u razumu koji samomu sebi daje zakon (Demmer 2004, 122-123; Milikić 2020, 164-166).¹⁰ Prema Demmeru taj nauk o samozakonodavstvu i samoodredivosti praktičnoga razuma ne bi ni na koji način trebalo dovoditi u vezu s bilo kakvim autonomizmom ili subjektivizmom, ako se Kantovu misao o moralnoj autonomiji razumijeva u kontekstu njegovih spoznajno-antropoloških postavaka i dosljedno tomu tumači u svjetlu njegove dualističke razlike, koju on razaznaje između spekulativnoga i praktičnoga razuma. Naime, jednomu se pripisuje, a drugomu se nerijetko nijeće određena sposobnost.¹¹ Za razliku od teorijskoga razuma, koji kroz empirijski fenomen ne može prodrijeti do »stvari u sebi«, praktični razum osposobljen je da dohvati moralni zahtjev u njegovoj apsolutnosti i univerzalnosti te na taj način omogućiti ljudskoj osobi da djeluje u skladu s moralnim zahtjevom (Demmer 2000, 40).

Bitna obilježja Kantova nauka o samoodredivosti praktičnoga razuma Demmer raspoznaje također u drugoj formulaciji kategoričkoga imperativa Immanuela Kanta. U njoj se, naime, tvrdi da uvijek treba djelovati tako da se ljudska osoba, kako u sebi samom tako i u drugom, uvijek promatra kao cilj, a nikada kao sredstvo (Demmer 1996, 76-77; Demmer 2004, 196-197).¹² Ta formulacija kategoričkoga imperativa zapravo upućuje na dostojanstvo ljudske osobe, koje se na poseban način očituje u njezinoj autonomiji. Oslanjajući se i na taj Kantov nauk, Demmer tvrdi da je ljudsko dostojanstvo toliko uzvišeno da se

¹⁰ »Autonomija volje jest svojstvo volje po kojemu je ona sebi sama zakon« (Kant 2015, 139).

¹¹ »U namjeri dakle da jednom dadem metafiziku čudoređa dajem najprije ovo utemeljenje. Zapravo nema nikakva drugog utemeljenja za nju osim kritike čistoga praktičnoga uma kao što je za metafiziku već dana kritika čistoga spekulativnog uma. U jednu ruku ona prva nije tako neophodno nužna kao ova potonja, jer se ljudski um u moralnim stvarima čak pri najobičnijemu shvaćanju lako može dovesti do velike ispravnosti i točnosti, dok je naprotiv u teorijskoj, ali čistoj upotrebi posve dijalektičan« (Kant 2015, 21). »Dakle ono što teorijski um nije uspio i dokazati ni pobiti, a to je postojanje slobode, to dokazuje praktični um« (Talanga 2015, 208). »Dakle praktični um nam daje jamstvo Božje egzistencije. Teorijski je um mogao samo misliti mogućnost Božjega postojanja, ali nije mogao dati uvjerljive dokaze. Međutim, moralni je dokaz Božje egzistencije za svakoga čovjeka nuždan jer je neodvojivo vezan za vrhovni čudoredni zakon u našoj duši« (Talanga 2015, 223).

¹² »Djeluj tako da čovječnost, kako u tvojoj osobi tako i u osobi svakoga drugoga, uvijek istodobno koristiš kao svrhu, nikada [...] samo kao sredstvo!« (Kant 2015, 133). »Djeluj u odnosu na svako umno biće (u odnosu na sebe samoga i druge) tako da ono u tvojoj maksimi istodobno vrijedi kao svrha sama po sebi!« (Kant 2015, 113).

sve moralne zapovijedi mogu razumijevati kao svojevrsna zaštita od nepri-mjerene instrumentalizacije bilo koje ljudske osobe. Prema njemu svaki čovjek posjeduje neotuđivo pravo na vlastitu samoostvarenost. To pravo svraća pozornost na moralni zahtjev da ni jedna ljudska osoba ne smije biti lišena mogućnosti imati autonoman i samoodgovoran život, odnosno da joj ne smije biti onemogućeno da bude subjekt svojega ljudskoga života, tj. da ga ostvaruje na jedini mogući način koji je dostojan ljudske osobe (Demmer 2000, 45; Demmer 1996, 76-77; Kant 2015, 129; International theological commission 2009, br. 67).¹³

Taj Kantov pojam moralne autonomije Demmer spominje isto tako u kontekstu svojega nauka o savjesti. U njemu on u više navrata i na više načina naglašava da je konačna svrha moralne pouke odrasla, zrela, autonomna i samoodgovorna savjest (Milikić 2020, 169-174; Valjan 1977, 298-299). To je ona savjest koja se ne svodi na automatskog, mehaničkog i izvanjskog izvršitelja pozitivnih moralnih propisa, nego se usklađuje s temeljnim naravnim moralnim zakonom. To je onaj zakon koji ljudska osoba otkriva u dubini svoje savjesti kao zapovijed koja proizlazi iz same njegove ljudske naravi, a glasi: ljubi i čini dobro, izbjegavaj zlo (Demmer 2000, 45; Demmer 1996, 117-121; Drugi vatikanski koncil GS 1970, br. 16).

3. Suvremeno razdoblje

To je razdoblje unutar katoličke moralne teologije u užem smislu riječi razdoblje koncilske i postkoncilske moralne teologije, no u širem smislu riječi u nje-ga se može ubrojiti i ono razdoblje koje je sudjelovalo u neposrednoj pripremi svih onih teorijskih pretpostavaka koje su dovele do Drugoga vatikanskoga koncila. U tom veoma bogatom i burnom razdoblju bila je prisutna i moralno-teološka rasprava o naravnom moralnom zakonu. Kada ju opisuje, Demmer svraća pozornost na tri njezine bitne odrednice: 1) kritička reakcija prema tradiciji, 2) snažna motiviranost za daljnji razvoj moralno-teološke misli kroz dijalog sa suvremenim i u to vrijeme dominantnim empirijskim znanostima, i konačno 3) kritičan stav prema dokumentima crkvenoga učiteljstva, u kojima je, unatoč prisutnosti personalističkih ideja, prevladavala perspektiva naravnoga moralnoga zakona (Demmer 2000, 40; Singbo 2024, 742-746; International theological commission 2009, br. 34-35).¹⁴ Uz te tri istaknute odrednice suvremenu raspravu o naravnom moralnom zakonu odredili su također izabrani i

¹³ »Autonomija je dakle temelj dostojanstva ljudske i svake umne prirode« (Kant 2015, 129).

¹⁴ »[...] a natural law perspective seems prevalent in those documents, even when they employ a philosophical personalism that is not always clearly defined« (Demmer 2000, 40).

odlučujući elementi povijesne rasprave o naravnom moralnom zakonu, koji su prikazani u prethodnim poglavljima ovoga rada. Oni, kao i istaknute odrednice suvremene rasprave, u konačnici su dali širi okvir daljnje razvoja nauka o naravnom moralnom zakonu. U njemu Demmer raspoznaje dva bitna elementa: 1) odnos između tjelesne i duhovne dimenzije ljudske naravi i 2) fenomen povijesti (Demmer 2000, 40).

3.1. Odnos između tjelesne i duhovne dimenzije ljudske naravi

Suvremeno crkveno učiteljstvo i suvremena moralna teologija pridonijeli su daljnjemu razvoju nauka o naravnom moralnom zakonu. Crkveno učiteljstvo to je učinilo osobito na razini svojih dokumenata, a moralna teologija unutar svoje znanstvene rasprave. Unutar crkvenih dokumenata daju se prepoznati ne samo izbori na razini misaonih perspektiva nego i usmjerenost na pojedine ideje u njihovim grubim obrisima. Sustavnu i detaljnu razradu tih misaonih perspektiva i u njima prisutnih ideja na sebe je preuzela sveukupna suvremena moralno-teološka rasprava. U njoj se daju zamijetiti veliki naponi uloženi osobito u nadilaženje radikalnoga antropološkoga dualizma i naturalističke pogreške, između ostaloga kroz nauku o cjelovitoj ljudskoj naravi i jedinstvenoj ljudskoj osobi, i to u kontekstu metafizički utemeljene antropologije (Demmer 2000, 41; Rhonheimer 2014, 279-281; International theological commission 2009, br. 69-74).¹⁵

Unutar radikalnoga antropološkoga dualizma ljudska se narav svodi na »tjelesnu narav« i suprotstavlja ljudskom duhu. U skladu s tim naukom, ljudske naravne sklonosti koje prethode izborima pojedinačnoga moralnoga razuma gube svoje moralno značenje. Slično tomu dualizmu, naturalistička se pogreška također oslanja na pretpostavku da ne postoji nikakva srodnost između tjelesne i duhovne dimenzije ljudske naravi i da u tom smislu nije moguća moralna prosudba koja bi imala svoju relevantnu i bitnu indikaciju na razini tjelesne ljudske naravi (International theological commission 2009, br. 69-74). Odgovori na izazove povezane s radikalnim antropološkim dualizmom i naturalističkom pogreškom mogu se pronaći u jasno izraženom stajalištu unutar suvremene moralno-teološke rasprave o naravnom moralnom zakonu.

¹⁵ »A naturalistic fallacy always presupposes a naturalistic notion of human being. The Scholastic and neo-Scholastic traditions did not include such a premise, however. They both kept themselves far from such a reduction because their theory of natural law – its persuasiveness aside – was always based on a metaphysically grounded anthropology« (Demmer 2000, 41).

Prema tomu stajalištu nisu prihvatljivi ni personalizam, koji ostavlja po strani ljudsku tjelesnu dimenziju, ni naturalizam, koji ne vodi računa o ljudskoj duhovnoj dimenziji. I jedna i druga krajnost ne daju dužnu pozornost cjelovitoj i jedinstvenoj ljudskoj osobi. Umjesto njih kao pogrešnih rješenja traži se srednji put koji bi bio racionalno prihvatljiv, teorijski uvjerljiv, a praktično ostvariv. U skladu s upravo istaknutim prihvatljivim polaznim postavkama suvremene moralno-teološke rasprave o pitanjima vezanim za nauk o naravnom moralnom zakonu, Demmer, kao jedan od istaknutijih predstavnika te rasprave, najprije sasvim jasno tvrdi da podatci biološke dimenzije ljudske naravi nisu samo relevantni nego su i bitni za oblikovanje ispravne moralne prosudbe.¹⁶ Odmah zatim dodaje da se biološka dimenzija ljudske naravi tek treba razumjeti, promisliti i protumačiti, jer čisti podatci biološke dimenzije ljudske naravi nisu izravno i neposredno normativni, nego indikativni u kontekstu moralne prosudbe (Demmer 2000, 41).¹⁷

Ako se izravni i neposredni kriteriji moralne prosude ne nalaze u biološkoj dimenziji ljudske naravi, sasvim je logično pitanje: gdje se onda oni nalaze i kako se do njih dolazi. Odgovarajući na to pitanje, Demmer svraća pozornost na uvijek prisutnu određenu antropologiju i na uvijek prisutan određeni moralni sustav unutar donošenja bilo koje moralne prosudbe. Prema njemu antropologija nadilazi čisto biološke činjenice i ona se ne može samo iz njih izvesti. Naime, biološke činjenice uvijek su na neki način shvaćene i protumačene u skladu s određenim pred-razumijevanjem, koje se oslanja s jedne strane na temeljne elemente određene filozofske ili teološke antropologije, a s druge strane na temeljne elemente određenoga sustava moralnih vrijednosti koji je na snazi u tom povijesnom trenutku (Demmer 2004, 130-132; 136-141).

Imajući sve to na umu, Demmer smatra da je normativna ljudska narav kao neposredan kriterij moralne prosudbe zapravo plod neprestanoga posredovanja (*mediation*) između svih dosad spomenutih elemenata i da ju se u tom smislu treba shvatiti kao trajno razumijevanje i tumačenje bioloških činjenica u svjetlu određene antropologije i u kontekstu određenoga sustava moralnih vrijednosti (Keenan 2010, 173-178).¹⁸ Iako bi po njemu to razumijevanje i tumače-

¹⁶ »[...] the biological nature provides essential elements that must be thought out« (Demmer 2000, 41).

¹⁷ »Recognition of its relevance for ethics does not mean that nature is immediately normative; to assume that would entail a naturalistic fallacy« (Demmer 2000, 41).

¹⁸ »The interpretation of natural law norms is an ongoing process. As Korff wrote, „Ethical norms are not properites of nature but the results of interpretation by reason.“ As such, the laws change according to our understanding of where and how human flourishing can be realized« (Keenan 2010, 176).

nje moglo uključivati određenu prilagodljivost bioloških činjenica višim osobnim ciljevima, to trajno razumijevanje i tumačenje ni na koji način ne smije dovesti u pitanje bitno, osobno i supstancijalno jedinstvo između tjelesne i duhovne dimenzije ljudske osobe, tj. treba biti u skladu s naukom o cjelovitosti i jedinstvu ljudske osobe, i to u kontekstu metafizički utemeljene antropologije (Demmer 2000, 41; Rhonheimer 2014, 279-281; Ivan Pavao II. VS 2008, br. 50; International theological commission 2009, br. 69-74, 80).¹⁹

3.2. Fenomen povijesti

Poprilično bogata i veoma živa suvremena moralno-teološka rasprava o naravnom moralnom zakonu skrenula je pozornost na činjenicu da su moralni sudovi u svojim argumentacijama podložni povijesti i da se u njoj neprestano razvijaju. Budući da se svako moralno promišljanje uvijek odvija unutar određenoga povijesnoga trenutka i konteksta, u onoj mjeri u kojoj je ono njime određeno, u toj mjeri ono je istodobno i njime relativizirano. Stoga, da bi se pojedina povijesna argumentacija naravnoga moralnoga zakona mogla ispravno razumjeti i ispravno tumačiti, potrebno je dobro poznavati povijesni trenutak njezina nastanka kao i njezin daljnji razvoj unutar trajne povijesne mijene (Demmer 2004, 32-35; Demmer 1989, 50-53). Svijest o podložnosti argumentacije naravnoga moralnoga zakona povijesnoj mijeni pomaže moralnomu subjektu da ne apsolutizira ono što nije apsolutno, tj. ono što je određeno i relativizirano određenim povijesnim kontekstom. U tom smislu apovijesno moralno promišljanje ne dovodi do ispravnoga razumijevanja moralnoga zahtjeva i njegove autentične apsolutnosti, nego predstavlja siguran početak neobuzdanoga relativizma, koji u konačnici dovodi do ravnodušnosti i bezvoljnosti.²⁰

Fenomen povijesti unutar moralne argumentacije naravnoga moralnoga zakona moguće je zamijetiti, primjerice, (1) na razini primjene nepromjenljivih moralnih načela unutar promjenljive izvanjske situacije kao i (2) na razini moralnoga napretka određenoga moralnoga subjekta. U prvom slučaju, razumjeti fenomen povijesti nije ništa drugo do li imati sposobnost ispravne primjene univerzalnih, apsolutnih i nepromjenljivih moralnih načela na promjenljivu i uvijek drukčiju do kraja određenu povijesnu situaciju sa svim njezinim po-

¹⁹ »In facing this complexity, the moral theologian is forced to reflect on the possible flexibility of the biological dimension in relation to superior personal objectives without breaking the essential unity of nature and person« (Demmer 2000, 41).

²⁰ »If history can teach us anything, it certainly teaches that false absolutes always lead to unrestrained relativism« (Demmer 2000, 41).

sebnim izazovima. U drugom pak slučaju, razumjeti fenomen povijesti znači razumjeti da ljudsko biće može napredovati u spoznaji moralne vrijednosti i osnaženoga moralnoga zahtjeva koji iz nje proizlazi. Kao primjer toga napretka na razini suvremene moralno-teološke misli Demmer navodi *Deklaraciju o ljudskim pravima*, humanizaciju kaznenoga zakona i sve veću osjetljivost za zaštitu života i okoliša (Demmer 1989, 50-53).

Svijest o podložnosti argumentacije naravnoga moralnoga zakona povijesnoj mijeni pomaže moralnomu subjektu najprije da se kritički odnosi prema veličinama koje se smatraju apovijesnim, a koje su bitno određene svojim povijesnim kontekstom i njime isto tako bitno relativizirane. Ista svijest pomaže moralnomu subjektu da bolje razumije nužnost raznolikosti moralnih argumentacija ne samo unutar različitih povijesnih razdoblja i kultura nego isto tako unutar različitih konkretnih situacija koje imaju svoje posebne izazove unutar iste kulture i istoga povijesnoga trenutka. I konačno, svijest o podložnosti moralne argumentacije naravnoga moralnoga zakona povijesnoj mijeni ne pridonosi samo većoj vjernosti univerzalnosti, apsolutnosti i nepromjenljivosti naravnoga moralnoga zakona nego još više svijesti da je cijeli ljudski rod jedna jedina cjelina s jednim jedinim naravnim moralnim zakonom (Demmer 2000, 40-41).

Zaključak

U ovom radu dana je pozornost na izabrane odlučujuće elemente unutar povijesti razvoja nauka o naravnom moralnom zakonu prema Klausu Demmeru, jednomu od najistaknutijih predstavnika suvremene moralne teologije. Ti izabrani elementi nisu samo podsjetnik na veliku povijest toga nauka. Oni su isto tako tisućljećima provjeravan i osnaživan dokaz u prilog tvrdnji da je riječ o jedinstvenom i univerzalnom nauku. To je teorija koja se može i treba nastaviti razvijati na kreativan i uvijek nov način kako bi se mogao dati primjeren odgovor na uvijek drukčija, složenija i delikatnija suvremena aktualna moralna pitanja. Taj pothvat moguće je s nadom u uspjeh ostvariti jedino ako se tomu nauku i njegovu daljnjemu razvoju pristupa na odgovoran, kritički zauzet i kreativan način, i to u skladu sa svim zahtjevima suvremene znanosti, poštujući najviše standarde sadašnje kulture i odvažnim prihvaćanjem svih izazova suvremenoga epistemološkoga trenutka.

Sveukupna dosadašnja povijest toga nauka svjedoči činjenicu o postojanju moralnoga nasljeđa koje je u velikoj mjeri zajedničko svim narodima, mudrosnim tradicijama, kulturama, rasama, civilizacijama i religijama. To za-

jedničko nasljeđe svih ljudi u cijeloj povijesti ljudskoga roda upućuje na postojanje univerzalne moralne poruke i na njoj oslonjene univerzalne prosudbe. Riječ je o moralnoj prosudbi i dosljedno moralnoj poruci koja je svojstvena samoj naravi ljudske osobe i koja je s njom povezana na neraskidiv, supstancijalan i osoban način. U istraživanju i tumačenju te poruke, kao i prosudbe na njoj utemeljene, bez obzira na to je li riječ o individualnoj ili društvenoj razini ljudskoga postojanja, može se iščitati temeljna moralna sposobnost zajednička svim ljudima i svakoj pojedinoj ljudskoj osobi.

Temeljem te svoje sposobnosti ljudska osoba, bilo kojega vremena i bilo kojega prostora, ulazi u postojano suglasje sa svim ostalim ljudskim osobama o onim moralnim vrijednostima i moralnim dobrima koja predstavljaju najdublje težnje ljudskoga bića, kako na razini pojedinca tako i na razini zajednice. Ostvarivanjem te vrste suglasja usmjeruje se pozornost na univerzalnu činjenicu cijeloga ljudskoga roda: naravni moralni zakon. U njemu se nalazi zajednička osnova za dijalog o bilo kojem moralnom pitanju sa svim ljudima, kulturama, mudrosnim tradicijama i religijama svijeta. Dapače, izgradnjom svoje moralne prosudbe na toj osnovi, tj. na onim najdubljim težnjama ljudskoga bića, prikazanim na maestralan način u nauku sv. Tome Akvinskoga o naravnim moralnim sklonostima, osnažuje se svijest o jedinstvu cijeloga ljudskoga roda. Upravo ta svijest o jedinstvu i naravnoj povezanosti cijeloga ljudskoga roda ono je što nauk o naravnom moralnom zakonu može osnažiti na nezamjenljiv način, osobito unutar suvremenoga svijeta, čije je jedinstvo zamračeno tolikim vrstama podjela. Tu svijest o jedinstvu i povezanosti cijeloga ljudskoga roda crkveno učiteljstvo promiče također kada se svojim moralnim naukom, koji se oslanja i na naravni moralni zakon, obraća svim ljudima dobre volje.

Popis literature

- Aurelije Ambrozije. *De officiis ministrorum*. U: https://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0339-0397,_Ambrosius,_De_Officiis_Ministrorum_Libri_Tres,_MLT.pdf (pristupljeno 27. VII. 2025.).
- Aurelije Augustin. 1988. Sant'Agostino, *La Trinità*. Roma: Città Nuova Editrice.
- Aurelije Augustin. *De libero arbitrio*. U: *Sant'Agostino: Augustinus Hipponensis*, https://www.augustinus.it/latino/libero_arbitrio/index2.htm (pristupljeno 24. VII. 2025.).
- Aurelije Augustin. *De magistro*. U: *Sant'Agostino: Augustinus Hipponensis*, <https://www.augustinus.it/latino/maestro/index.htm> (pristupljeno 24. VII. 2025.).
- Aurelije Augustin. *De vera religione*. U: *Sant'Agostino: Augustinus Hipponensis*, https://www.augustinus.it/latino/vera_religione/index.htm (pristupljeno 24. VII. 2025.).
- Dell'Oro, Roberto. 2012. Recasting fundamental moral theology: Notes on Klaus Demmer's christological anthropology. *Gregorianum* 93/3: 463-483.

- Demmer, Klaus. 1989. *Interpretare e agire: Fondamenti della morale cristiana*. Cinisello Balsamo (Milano): Edizioni Paoline.
- Demmer, Klaus. 1996. *Seguire le orme del Cristo: Corso di teologia Morale fondamentale*. Roma: Editrice pontificia università Gregoriana.
- Demmer, Klaus. 2000. *Shaping the Moral Life: An Approach to Moral Theology*. Washington D.C.: Georgetown University Press.
- Demmer, Klaus. 2004. *Fondamenti di etica teologica*. Assisi: Cittadella Editrice.
- Drugi vatikanski koncil GS. 1970. Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* o Crkvi u suvremenom svijetu (7. XII. 1965.). U: Josip Turčinović (ur.), *II vatikanski koncil: Dokumenti*: 620-768. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- International theological commission. 2009. In Search of a Universal Ethic: A New Look at the Natural Law. *The Holy See*, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_doc_20090520_legge-naturale_en.html (pristupljeno 24. VII. 2025.).
- Ivan Pavao II. VS. 2008. *Veritatis splendor. Sjaj istine. Enciklika o nekim temeljnim pitanjima moralnog naučavanja Crkve* (6. VIII. 1993.). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kant, Immanuel. 2015. *Utemeljenje metafizike čudoređa*. Zagreb: Kruzak.
- Keenan, James F. 2010. *A History of Catholic Moral Theology in the Twentieth Century: From Confessing Sins to Liberating Consciences*. New York: Continuum.
- Kopfensteiner, Thomas. 2000. Foreword. U: Klaus Demmer, *Shaping the Moral Life: An Approach to Moral Theology*, xi-xii. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Milikić, Tadija. 2017. Sloboda indiferentnosti. Ockhamov pojam slobode i iz njega proizlazeći moralni sustav prema Servaisu Pinckaersu. *Obnovljeni Život* 72/3: 301-316.
- Milikić, Tadija. 2020. Pravilo ljudskoga i kršćanskoga života. Savjest prema Klausu Demmeru. U: Ivan Antunović, Ivan Koprek i Pero Vidović (ur.), *Život biraj – Elige vitam: Zbornik radova prigodom 75. rođendana msgr. prof. dr. sc. Valentina Pozaića umirovljenog pomoćnog biskupa Zagrebačke nadbiskupije*, 159-178. Zagreb: Denona.
- Perković, Marinko. 2004. Naravni zakon. *Vrhbosnensia* 8/2: 263-280.
- Pinckaers, Servais. 2001. *The Sources of Christian Ethics*. Edinburgh: The Catholic University of America Press.
- Rhonheimer, Martin. 2014. Natural Law as a »Work of Reason«: Understanding the Metaphysics of Participated Theonomy. U: John Berkman i William C. Mattison III (ur.), *Searching for a Universal Ethic: Multidisciplinary, Ecumenical, and Interfaith Responses to the Catholic Natural Law Tradition*, 272-281. Cambridge, U. K.: William B. Eerdmans.
- Singbo, Odilon. 2024. U vrtoglavici identiteta. Vrednovanje rodne disforije u svjetlu katoličkog nauka o naravnom zakonu. *Crkva u svijetu* 59/4: 737-760.
- Talanga, Josip. 2015. Uvod u Kantovu etiku. U: Immanuel Kant, *Utemeljenje metafizike čudoređa*, 199-239. Zagreb: Kruzak.
- Toma Akvinski. *Summa Theologiae*. U: *Corpus Thomisticum*, <https://www.corpusthomicum.org/sth2094.html> (pristupljeno 24. VII. 2025.).
- Tornau, Christian. 2024. Augustine of Hippo. U: <https://plato.stanford.edu/entries/augustine/#Illu> (pristupljeno 24. VII. 2025.).
- Valjan, Velimir. 1977. Moralni zakon situacije i savjest. *Bogoslovska smotra* 47/2-3: 297-302.